

УДК 355.092.23:355.311.1«1920/1930»
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-7>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОФІЦЕРСЬКОГО КОРПУСУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1920-х–1930-х РОКАХ

Пастухова Яна Вікторівна,
*аспірантка кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
bevzich@gmail.com
orcid.org/0009-0001-7042-9676*

Мета дослідження полягає в ґрунтовному аналізі процесу становлення такої важливої ланки збройних сил, як офіцерський корпус. Наукова розвідка охоплює період від заснування Червоної армії до початку масових репресій в 1937 році та спрямована на висвітлення особливостей підготовки військових кадрів у навчальних закладах та курсах, аналіз державних стратегій формування вищого прошарку армії через залучення різних груп населення до несення служби та аналіз результатів такої політики формування офіцерського корпусу напередодні Другої світової війни.

Методологічна основа роботи складається з двох груп методів: загальнонаукові – аналіз, синтез, узагальнення та спеціально-історичні – метод періодизації, історико-системний та історико-генетичний методи.

Результати. Армія колишньої російської імперії виснажена участю в Першій світовій війні та після жовтневого перевороту 1917 року зазнала структурного руйнування. Солдатські комітети, виборність командирів та знищення прошарку офіцера призвели до того, що у межах радянської Росії, а потім і СРСР починається формування армії нового типу, яка мала відповідати задекларованим більшовицьким гаслам: комплектуватися добровільно політично надійними вихідцями із робітничо-селянського середовища, без сповідування ідеалів ієрархії «старої» армії. Однак, варто зазначити, що запропоновані ідеї були популістичними гаслами, але не могли бути реалізованими в повній мірі, особливо з урахування анархічної ситуації на територіях колишньої Російської імперії. Руйнування існуючих порядків зумовило анархію та дезорганізованість у військовій сфері, а відсутність компетентних воєначальників в оточенні більшовицьких лідерів призвело до непослідовного та безсистемного реформування. Після того, як очільником Народного комісаріату оборони став Л. Д. Троцький, почалося системне будівництво Червоної армії. Реформи Л. Д. Троцького повернули в ряди армії колишніх царських офіцерів, які могли стати осередком опору більшовицькій владі. Щоб нівелювати цю небезпеку започатковувался інститут військових комісарів, які мали контролювати командирів згідно інтересів політичної верхівки. Такі нововведення привели до двовладдя в бойових одиницях та конфліктів між військовим і політичним керівництвом у війську.

Завершення бойових дій всередині країни та скрутне фінансове становище зумовили скорочення чисельності війська та першу велику реформу Червоної армії, яка в 1924 році запустила процес територіально-міліційного принципу комплектування збройних сил, що негативно впливав на професійність офіцерського корпусу. Остаточне утвердження одноосібної влади Й. В. Сталіна та форсована індустріалізація безпосередньо вплинули на розвиток армії. Введення персональних військових звань, яке відбулося у 1935 році мало на меті встановити чітку структуру підпорядкування в Червоній армії, такі дії не лише мотивували командирів, а й породили міжособистісні конфлікти серед представників офіцерського корпусу.

Висновки. Дане дослідження дає можливість прослідкувати етапи становлення радянського офіцера від початку існування Червоної армії до масових репресій 1937–1938 років. 20–30-ті роки ХХ ст. для командного складу Червоної армії були означені рядом проблем: непослідовні реформи в сфері навчання та комплектування військових частин, недоліки управлінської системи спричинені політичною кон'юнктурою, відсутність сталого вектору розвитку призвели до того, що командний склад РЧСА навіть до початку масових репресій не міг похвалитися успіхами у військовому мистецтві та розбудові збройних сил. Подальші репресії 1937–1938 року рр. лише посилили накопичені проблеми та призвели до трагічних наслідків в перші роки на Східному фронті Другої світової війни.

Ключові слова: Червона армія, Робітничо-селянська червона армія, РСЧА, офіцерський корпус, командний склад, офіцери, система освіти, військове будівництво.

FEATURES OF FORMING THE OFFICER CORPS OF THE RED ARMY IN THE 1920S-1930S

Pastukhova Yana Viktorivna,
*Postgraduate Student at the Department of History
of Ukraine and World History
Volodymyr Vinnichenko Central
Ukrainian State University
bevzich@gmail.com
orcid.org/0009-0001-7042-9676*

Purpose of the research consists in a thorough analyzing the process of establishment of such an important branch of the armed forces as the officer corps. The scientific exploration covers the period from the founding of the Red Army until the onset of mass repressions in 1937 and is aimed at highlighting the peculiarities of military personnel training in educational institutions and courses, analyzing state strategies for forming the army's upper echelon by engaging various population groups in service, and analyzing the outcomes of such a policy of officer corps formation on the eve of World War II.

The methodological basis of the work consists of two groups of methods: general scientific methods – analysis, synthesis, generalization and special-historical methods – method of periodization, historical-systemic method and historical-genetic method.

Results. The army of the former Russian Empire was exhausted by participation in the First World War, and after the October revolution of 1917 it was structurally destroyed. Soldiers' committees, election of commanders, and destruction of the officer layer led to the formation of a new type of army within the borders of Soviet Russia, and then within the USSR; this army had to correspond to the declared Bolshevik slogans: to be staffed voluntarily by politically reliable people from the worker-peasant environment, without professing the ideals of the “old” army. However, it should be noted that the proposed ideas were populist slogans but could not be fully implemented, especially considering the anarchic situation in the territories of the former Russian Empire. Destruction of the existing orders led to anarchy and disorganization in the military sphere, and the lack of competent military chiefs surrounded by Bolshevik leaders led to inconsistent and unsystematic reform measures. After L.D. Trotsky became the head of the People's Commissariat of Defense, the systematic construction of the Red Army began. L.D. Trotsky's reforms brought former tsarist officers back into the ranks of the army, who could become a center of resistance to the Bolshevik government. In order to eliminate this danger, the institute of military commissars was started. Such commissars were supposed to control the commanders according to the interests of the political elite. Such innovations led to dual power in combat units as well as to conflicts between the military authorities and political leadership in the army.

The end of hostilities inside the country and the difficult financial situation led to a reduction in the number of troops and the first major reform of the Red Army; in 1924 this reform launched the process of the territorial-police principle of staffing the armed forces, which had a negative impact on the professionalism of the officer corps. The final establishment of the sole power of Joseph Stalin and forced industrialization directly affected the development of the army. The introduction of personal military ranks in 1935 was intended to establish a clear structure of subordination in the Red Army, but instead it gave rise to interpersonal conflicts among representatives of the officer corps.

Conclusions. This research makes it possible to trace the stages of the formation of Soviet officership from the beginning of the existence of the Red Army to the mass repressions of 1937–1938. The 1920s and 1930s presented a number of problems for the command staff of the Red Army: inconsistent reforms in training and troop staffing, flaws in the management system caused by political conditions, and a lack of a consistent development direction led to the command staff of the Red Army being unable to boast any significant achievements in military art or armed forces development even before the onset of mass repressions. Subsequent repressions in 1937–1938 only exacerbated these accumulated problems and led to tragic consequences in the early years of the Second World War on the Eastern Front.

Key words: The Red Army, the Workers' and Peasants' Red Army (WPRA), officer corps, command staff, officers, education system, military construction.

1. Вступ

Вторгнення Третього Райху на територію Радянського Союзу обернулося трагедією для мільйонів життів. Однією з причин поразок Червоної армії на перших етапах протистояння були вагомі помилки командного складу. Офіцерський склад РСЧА пройшов період формування з 1917 року і безпосередньо до початку війни на Східному фронті Другої світової війни. За цей час відбулися докорінні зміни в системі відбору, навчання, підготовки та організації управління вищим командним складом.

Офіційно в СРСР у військових колах у 1920-х–1930-х рр. було не прийнято вживати термін «офіцер» для позначення осіб, що мали військове звання. Відповідно до Постанови ЦВК та РНК СРСР «Про запровадження персональних військових звань начальницького складу Робітничо-селянської Червоної Армії та про затвердження положення про проходження служби командним та начальницьким складом робітничо-селянської Червоної Армії» (від 22 вересня 1935 року) особи, які мали військові звання іменувалися «командним складом РСЧА», до якого належали

військовослужбовці, які командували військовими підрозділами, частинами, з'єднаннями або займали начальницькі посади в частинах та установах РСЧА (навчальні заклади, політуправління, полігони тощо). Хоча офіційне виокремлення офіцерського корпусу в РСЧА відбулася лише на 17 рік існування радянських збройних сил, це не стало кінцевим пунктом у оформленні інституту офіцерства, цей процес продовжувався до початку Другої світової війни.

Мета дослідження. Визначення особливостей поетапного формування офіцерського корпусу Робітничо-селянської Червоної армії у 1920–1930-ті рр., дослідження системи освіти та аналіз професійності командного складу, як фактор поразок РСЧА на Східному фронті у 1941–1945 рр. Науково-дослідницькими завданнями, які визначає заявлена мета є:

– Розробка періодизації становлення інституту офіцерства в Червоній армії від початку її заснування до початку масових репресій в 1937 році, на основі аналізу діяльності керівників військового відомства.

– Вивчення особливостей освітнього процесу для командного складу РСЧА через призму регуляційних нормативно-правових документів більшовицького уряду.

– Аналіз впливу особистісних якостей вищого керівництва на якість сформованого офіцерського корпусу.

2. Становище в армії після більшовицького перевороту

Після жовтневого перевороту 1917 року військова сфера для більшовиків стала ледве не першою, яка зазнала докорінного реформування, що у кінцевому підсумку привело до руйнування «старої» армії та пошуку її нової організаційної структури армії. Радянська влада вбачала в колишніх офіцерах російської армії, по-перше, дисциплінованих людей, які могли стати силою, що повалить владу рад; по-друге, позиціонувала офіцерів як представників буржуазії, які пригнічували звичайних солдат.

У жовтні 1917 року в Радянській Росії було створено Комітет військових і морських справ, який очолювали некомпетентні у військовій сфері персони: М. В. Криленко, П. Є. Дибенко, В. О. Антонов-Овсієнко, а народним комісаром на той час був М. І. Подвойський. За їхньою ініціативою і було здійснено ряд реформ, наслідками яких став повний розвал «старої» армії та офіцерського корпусу.

Першим більшовицьким нормативно-правовим актом, який зачепив становище офіцерського корпусу став *«Декрет про армійські революційні комітети»* від 8 листопада 1917 року (Декреты Советской власти. 1957: 21). Наслідком його

імплементации стало масове ігнорування субординації в армії та падіння авторитету командирів.

Наступний удар по офіцерському корпусу було нанесено двома декретами датованими 29 грудня 1917 року *«Про зрівняння всіх військовослужбовців у правах»* і *«Про виборний початок та про організацію влади в армії»* (Там же. 1957: 243–245). Названими документами скасовувалися всі чини «старої» армії від єфрейтора до генерала, ліквідовувалися титули та привілеї, разом із тим запроваджувалося підпорядкування армії Раді Народних Комісарів, а на місцях – солдатським комітетам і радам. Усі командні посади оголошувалися виборними.

Усвідомивши роль вищого командного складу, більшовики започаткували радянську систему освіти командних кадрів. Стартом для цього процесу стали накази Народного Комісара у військових справах *«Про курси по підготовці командного складу РСЧА»* (Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства: 316–317) та *«Про відкриття курсів з підготовки командного складу Червоної армії»* (Из истории Гражданской войны в СССР: 316–317). Підготовка спеціалістів була започаткована у Петрограді, Москві, Твері, Казані, Орієнбаумі. Строк навчання на курсах сягав 7 місяців, а основним їхнім завданням була підготовка не лише командирів, а й гартування політично «правильних» командних кадрів. З огляду на непрофільність курсів, їхню заполітизованість та короткий строк навчання – якість підготованих кадрів залишала бажати кращого. Більшовики зробили ставку на кількість підготованих спеціалістів, а не на їхню професійну якість, тому на початковому етапі існування більшовицької армії 97 % всіх червоних командирів пройшли вишкіл саме у такий спосіб (Каменев, А. И. 1991: 12).

3. Діяльність Л. Д. Троцького

Зміна очільника Народного комісара з військових справ РРФСР на Л. Д. Троцького позначилася на підходах до комплектування РСЧА командним складом. Відмова вживати слово «офіцер» у значенні «командир» обумовлена ідеологічними міркуваннями в Робітничо-селянській армії зумовила введення в воєнний лексикон поняття «воєнспец». Л. Д. Троцький висловив дану ідею на засіданні Всеросійського центрального виконавчого комітету (далі ВЦВК) 22 квітня 1918 року в промові *«Червона Армія»* (Троцкий, Л. Д. 1926: 362). Він зазначив, що комісаріату з військових справ не вистачає матеріальних та людських ресурсів на фронтах так званої «громадянської війни», тому він пропонував використовувати інтелектуальний капітал, зокрема бойовий досвід та адміністративні навички, які мали військові імперської армії. Для заспокоєння однопартійців щодо політичної

надійності офіцерів, нарком запропонував створити інститут політичних комісарів, започаткувавши двовладдя в кожній бойовій одиниці Червоної армії.

Для активного залучення колишніх офіцерів до лав Червоної армії 16 квітня 1919 року було створено Особливу тимчасову комісію з обліку колишніх офіцерів при Управлінні справами Реввійськради Республіки. Її основним завданням була перевірка кадрів військових округів з метою виявлення офіцерів, які на момент перевірки займали господарські, адміністративні чи канцелярські посади хоча мали бути відряджені в діючу армію. Наслідком діяльності цієї комісії стала мобілізація значної кількості викладачів закладів військової освіти.

Реввоенрада республіки ухвалила Наказ № 275 від 23 листопада 1918 року «Про призов всіх колишніх обер-офіцерів до 50 років, штаб-офіцерів до 55 років та генералів до 60 років» (Систематизований справочник-указатель декретов, 1919: 101–102). Мобілізовані офіцери, які в переважній більшості посідали місця вищого і старшого командного складу, не знаходили спільної мови з червоними командирами, які пройшли лише нетривалий вишкіл на курсах. Зокрема, можна знайти свідчення про конфліктні ситуації: «... Взаємовідносини їх [червоних командирів та воєнспеців] між собою далеко незадовільні. Зв'язку між ними поза службою немає ніякого, за нечисленними винятками» (Реввоенсовет Республіки: протоколи 1920–1923 гг., 2000: 337). Вирішення ситуації вбачалося в уніфікації командного складу армії за рахунок збільшення кількості червоних командирів.

З 1922 року більшовицька влада спробувала перевести армію на штати мирного часу. Це було зумовлено спадом активних бойових дій, наростаючими протестно-демобілізаційними настроями у військах та обмеженими можливостями фінансування армії, яка зросла до величезних масштабів. У цей час Л.Д. Троцький підготував концепцію реформування армії. Декрет народного комісара передбачав формування кадрових та територіально-міліційних частин, які б комплектувалися за територіальним принципом на певний час підготовки і у разі війни були б інкорпоровані до професійних кадрових частин. (Андерсон, К. М. (ред.). 2006: 33–38)

Аналізуючи результати територіально-міліційної реформи, начальник мобілізаційного відділу Штабу РСЧА Н.Л. Шпекторов визначив стан Червоної армії як перехідний. У січні 1924 року його висновки щодо особового складу армії мали доволі песимістичні оцінки. Зокрема, він зазначав, що велика кількість військових вже давно мала бути демобілізована; армія втрачає командирів, які проявили себе у період так званої

«громадянської війни» через постійні непорозуміння між старим офіцерством та червоними командирами (Там же, с. 68–73). У травні 1923 р. Політичне управління РВР підготувало «Тези про побут командного, політичного, адміністративного та червоноармійського складу Червоної армії» у яких вказало, що «командуючий склад не є єдиним цілим, а ділиться, в основному, на 2 групи: колишні офіцери старої армії та червоні командири... Перші займають переважно посади вищого і старшого командного складу, червоні командири на 95 % заповнюють посади молодшого командного складу».

Низький рівень підготовки офіцерів штабу РСЧА мав наслідком нищівну критику з боку Центральної контрольної комісії, представником якої на Пленумі ЦК РКП(б) був С. І. Гусев. Згідно його доповіді від 3 лютого 1924 року Штаб РСЧА під керівництвом П.П. Лебедева провалив низку завдань, які були поставлені перед ним РВР. Нас, в контексті обраної теми, цікавлять наступні висновки С. І. Гусева:

– Через непрофесійність Штабу в РСЧА в межах 1923 року простежується значна зміна кадрів – в середньому через демобілізацію та допризови вона становила 50 %, а в деяких частинах до 75 % від фактичної чисельності. Офіцери у таких частинах досить часто встигали зробити лише прийом-передачу обов'язків і змінювали місце служби. Ті ж командири, які тривалий час залишалися на місці мали проблему з вишколом підлеглих.

– Відсутність чітких планів по демобілізації воєнспеців та чітко продумані програми стосовно просування по службі червоних командирів привело до збільшення в Червоній армії колишніх генералів поважного віку, які саботували ініціативи РВР спрямовані на перетворення армії.

– Безконтрольний відтік кадрів привів до того, що 38 % командного складу РСЧА не мали бойового досвіду, а також не розумілися на тонкощах адміністрування в армії. За даними Центральної контрольної комісії 50 % випускників військових навчальних закладів у майбутньому не служили в армії з низки причин, серед яких – демобілізація, дезертирство, відсутність законодавчих норм щодо обов'язкової служби в армії після завершення навчання (Андерсон, К. М. (ред.). 2006: 105–106).

4. Реформа єдиноначальства в РСЧА та у військовій освіті

Перетворенням, яке мало значний вплив на вищий командний склад армії, стала реформа єдиноначальства в РСЧА. Двовладдя викликане наявністю у політичних комісарів можливості впливати на військові рішення командного складу, значно сповільнювало та ускладнювало

управління військами. Однак, до 1924 року через страх втратити політичну владу більшовики не могли відмовитися від такої вертикалі. Насичення командного складу комуністами дозволила наприкінці 1924 року на пленумі РВР СРСР прийняти постанову *«Про практичні кроки щодо впровадження єдиноначальства»*, яка визначала три типи єдиноначальства в армії:

1) Зосередження в руках командирів стройових, адміністративних та господарчих функцій. При цьому мали зберігатися посади політичного комісара, на якого покладалася відповідальність лише за політично-моральний вишкіл червоноармійців. Така вертикаль застосовувалась, коли командир був безпартійним.

2) Зосередження в руках командирів стройових, адміністративних, господарчих функцій з покладанням обов'язків займатися партійно-політичною роботою у ввіреній йому частині. Ця модель була характерна для частин, де командир був членом більшовицької партії.

3) Зосередження в руках командирів стройових, адміністративних та господарчих функцій. Відсутність у військовій частині посади політичного комісара покладала обов'язки реалізації партійно-політичної роботи на політичний осередок в органах управління бойової одиниці, – як правило штаби. Такий вид єдиноначальства був характерний для великих військових з'єднань сформованих за національним принципом (Андерсон, К. М. (ред.). 2006: 287–288).

Офіційно єдиноначальство в РСЧА було закріплено 2 березня 1925 року Наказом № 234 РВР СРСР *«Про здійснення єдиноначальства»* за підписом М.В. Фрунзе. Окрім позитивних результатів реформи, її наслідком стала тотальна заполітизованість командного складу. Частка комуністів серед командирів виросла: серед командирів корпусів до 100 %, з поміж командирів дивізій – 54 %. Деяко меншими були показники серед командирів полків і рот – 36 % і 35 % відповідно. Обов'язкове атестування з партійно-політичної діяльності розбалансовувало сконцентрованість командирів на військовій справі, а також ставало джерелом суб'єктивності при переведенні на вищі посади (Иовлев, А. М. 1976: 116).

Реформування системи освітніх закладів в середині 1920-х років започаткувало ґрунтовні зрушення для підготовки командирів Червоної армії. По-перше, визначено поняття *«командний склад»*, який у свою чергу поділявся на чотири рівні: молодший, середній, старший та вищий. Увесь командний склад додатково було розподілено на 14 категорій, які визначалися типовими посадами РСЧА. По-друге, було сформовано чітку трирівневу систему підготовки командирів: молодший командний склад проходив вишкіл у звичайних полкових та національних школах молодших

командирів; середній командний склад – у нормальних військових школах, старший та вищий командний склад – у військових академіях, військових відділеннях при цивільних вишах та на курсах удосконалення командного складу.

Інспекції та атестації командного складу свідчили про низький рівень підготовки командирів. Черговою спробою покращити цю ситуацію стало заснування 11 травня 1925 року курсів удосконалення вищого начальницького складу Червоної армії при Військовій академії РСЧА, які склалися з військового та політичного відділень. На цих курсах строк навчання слухачів варіювався від одного до трьох років, залежно від військово-облікової спеціальності та посади на момент початку навчання слухачем. Курси були досить розгалуженими в плані спеціалізації. Серед них: стрілецько-тактичні курси удосконалення командного складу (*«Выстрел»*); курси удосконалення командного складу при Військовій академії ім. М. В. Фрунзе; курси для авіаторів, артилеристів, спеціалістів для хімічних військ, флоту, інженерних військ та багато інших хоча і не стали еталоном військової освіти, але певною мірою покращили рівень підготовки командного складу. Кількісні та якісні зміни можна простежити за довідкою *«Управління по командному складу ГУ РСЧА про облікову чисельність начальницького складу РСЧА»* на 1 березня 1925 р.. Документ свідчить, що за рік інтенсивного залучення командних кадрів до навчання на курсах, кількість командирів, які не мають військової освіти зменшилась до 9,5 % від загального штату командирів у сухопутних військах, а наявність вищої військової освіти зросла до 62,2 % (Андерсон, К. М. (ред.). 2006: 354).

Після того, як начальником Штабу РСЧА в 1925 році був призначений М. М. Тухачевський у звітах, листах, резолюціях почастишали висновки, що армія (особливо командний склад) неготові до ведення бойових дій. За результатами проведених маневрів у 1925 році М. М. Тухачевський наголошував безініціативності, нерішучості та непрофесійності командного складу. Окрім вище зазначеного у документі вказувалося на повільності в прийнятті рішень, невмінні віддавати накази в імперативній формі, пасивності штабних працівників, вичікуванні вичерпних відомостей від розвідки та жадливу дисципліну зв'язку. Однак, також вказано про наявність командирів, які мали відповідні знання, волю та гідність відповідати за власні вчинки, але *«[...] на загальному фоні [...] такі командири є виключенням, а не правилом»*. Командний склад РСЧА мав не лише професійні недоліки, а також характеризувався постійними проблемами з дисципліною. Закликами боротися з *«антиморальними явищами»* – такими як пияцтво, колективні порушення

дисципліни, панібратство сповненні майже всі звітні документи.

5. Академічна військова освіта

Для забезпечення армії відповідними кадрами та наступними кроками чергового етапу реформ стало збільшення набору в існуючі заклади, створення вечірніх та заочних курсів (1929 року було створено Вечірню заочну академію в якій працювали викладачі із Військової академії ім. М.В. Фрунзе та заочні політичні курси при Військово-політичній академії ім. М. Г. Толмачова), а з 1932 року збільшено і кількість академій. Було створено:

- Військову академію механізації та моторизації РСЧА імені Й. В. Сталіна;
- Військово-хімічну академію РСЧА;
- Військово-інженерну академію РСЧА;
- Артилерійську академію імені Ф. Е. Дзержинського;
- Військово-електротехнічну академію РСЧА;
- Військово-транспортну академію РСЧА (Сорокіна, Т. В. (ред.). 2013: 655–657).

В цей же рік було оприлюднено наказ РВР «Про постановку навчальної роботи у військових академіях РСЧА» (Каменев, А. І. 1991, с. 83) від 9 листопада 1932 року, який структурував та уніфікував систему оцінювання для військових ВНЗ, визначав лекційну систему як головний метод навчання, велику увагу акцентував на самостійну роботу здобувачів освіти. Так значні зміни в інституційній та організаційній структурі вищої освіти не мали відповідного кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Однак визначені завдання 1932–1933 років були, на думку РВР реалізовані з великим успіхом. Згідно з Наказом РВР СРСР «Про підсумки бойової підготовки РСЧА за 1933 р. і завданнях на 1934 рік № 0101» успіхи по особовій частині РСЧА були названі значними (Малинин В. Г. (ред.) 1958: 69–84). Негативними ж сторонами командного прошарку залишалися: нерівномірність підготовки округів, взаємодія різних родів військ, погана підготовка штабів. Також вкотре вказується на важливість ліквідації неграмотності серед командного прошарку. Дивним, на сьогодні, видається значне наголошення на збереженні техніки, а не на збереженні людського життя.

6. Реформа Червоної армії 1935 року

Зростання чисельності Червоної армії вимагало чіткої структури управління військами, на відсутність якої регулярно вказувалося у звітних документах Военради Народного комісаріату оборони. Офіційними причинами реформи, яку було проведено у 1935 році, знаходимо у постанові ЦВК РНК СРСР «Про запровадження персональних військових звань начальницького складу

Робітничо-селянської Червоної армії» (Синельников, М. А. (ред.) 1939: 66) і положенні «Про проходження служби командним та начальницьким складом Робітничо-селянської Червоної армії» (Там же, с. 69) від 22 вересня «[...] Особливо відповідальні завдання у справі навчання та виховання червоноармійців, покладені на командний склад в цілому, а також провідна роль командирів у бою, вимагають встановлення військових звань, які чітко відображають військову кваліфікацію кожного командира та начальника, їх службовий стаж та досягнення, а також їх владу та авторитет як командирів і начальників Робітничо-селянської Червоної армії». Також варто зазначити причини, які не потрапили в офіційний документ. Атестації, які проводилися напередодні присвоєння персональних звань були надзвичайно суб'єктивною процедурою. Оскільки атестувати своїх підлеглих мав безпосередній командир, а не незалежна комісія, уникнути упередженого ставлення було неможливо. Такі процеси відкривали простір для «легальних» маніпуляцій з присвоєнням персональних звань та переміщенню по службі. Яскравим прикладом може слугувати випадок присвоєння чину маршала Радянського Союзу. Дане звання отримали лише п'ять осіб: К. Є. Ворошилов – нарком оборони СРСР; С. М. Будьоний – інспектор кавалерії; В. К. Блюхер – командуючий Особливою червоного прапору Далекосхідною армією; О. І. Єгоров – начальник генерального штабу Червоної армії; М. М. Тухачевський – заступник наркома оборони СРСР. Переважна більшість були дотичними до Першої кінної армії, в лавах якої служив і Й. В. Сталін, що і послужило протекцією для отримання такого поважного звання.

Ще однією причиною саме такого розподілення військових звань серед командирів РСЧА вбачаємо намір розколоти групи однодумців, які могли виступити проти існуючої влади. Консерватизм та підлабузництво сталінських улюбленців, зокрема К. Є. Ворошилова, був добре відомий серед вищих військових чинів. Натомість, перспективним командирам, які не боялися виступити проти керівництва таким як І. П. Уборевічу та І. Е. Якіру було присвоєно звання нижчого шабля – командарм першого рангу. Це рішення мало на меті протиставити останніх М. М. Тухачевському з яким вони разом виступали за впровадження механізації військ та реорганізації стратегій бойових дій. М. М. Тухачевський разом із маршальським званням отримував краще матеріальне забезпечення, що мало викликати заздрість з боку командармів. Як зазначив А.В. Хрульов «[...] присвоєння звань «командармів І рангу» сильно образило І. П. Уборевіча та І. Е. Якіра. Вони були ображені, що їх ніби як в насмішку поставили поруч з І. П. Беловим та Б. М. Шапошниковим, які на той момент не мали

авторитету у вищому командному складі Червоної армії» (Тархова, Н. С. (ред.) 2008: 325).

Загалом, військова спільнота була незадоволена кількістю та рівнем присвоєних командних звань. К. Є. Ворошилов виправдовуючи недосконалості проведеної реформи відмічав, що реформа зачепила десятки тисяч військовослужбовців, що унеможливило помилки, однак постановами 1935 року було встановлено чіткі строки служби та критерії переходу до наступного звання, а отже з часом командний склад Червоної армії мав бути повністю сформований за новими стандартами.

7. Висновки

Формування офіцерського корпусу Червоної армії – це складний процес у контексті якого, в межах означеної теми, можемо виокремити чотири етапи формування, що хронологічно охоплюють жовтень 1917 – травень 1937 року. Перший етап – жовтень 1917 р. – березень 1918 року – це період, що характеризується дією ряду нормативно-правових актів спрямованих на дискредитацію і знищення «старої» армії та створення нової революційної армії.

Другий етап – березень 1918 – березень 1924 року. У цей час простежується активна діяльність наркому Л. Д. Троцького спрямована на формування в РСЧА прошарку воєнспеців та червоних командирів, які мали б замінити офіцерство «старої» армії та стати авангардом «світової пролетарської революції». Введення дуалізму командування (військовий командир плюс політичний комісар).

Третій етап – березень 1924 – вересень 1935 року. Намагання осучаснити «революційну» армію шляхом реалізації військової реформи єдиноначальства 1924 року. Спроба сформувати суто

радянський офіцерський корпус відданий партії; зміни в соціальній структурі армії – активне залучення селян та робітників до служби та заміщення командних посад нижчого рівня.

Четвертий етап – вересень 1935 – травень 1937 року. Введення персональних військових звань; затвердження положення про проходження служби командним складом РСЧА, що позитивно вплинуло на мотивацію командирів. Період характерний витісненням воєнспеців з лав Червоної армії, а в подальшому розгортанням масових репресій проти вищих очільників Наркомату оборони та значних кадрових змін на всіх рівнях командування.

На кожному із зазначених етапів впроваджувалися реформи, однак, через часту зміну очільників військового відомства в 1920-х роках та значного впливу політичної кон'юнктури в 1930-х роках зміни були половинчастими та не мали логічного завершення. Тому, офіцери Червоної армії у військових конфліктах, які передували Другій світовій війні та на початкових етапах війни на Східному фронті продемонстрували свою низьку компетентність. Це було використано Вермахтом як і в військово-стратегічному плануванні війни, так і в ідеологічно-пропагандистській роботі. Як наслідок війська СРСР на початку війни на Східному фронті мали слабе управління, що призвело до масштабних оточень та значних людських втрат.

Представлені в статті матеріали мають стати основою для подальших досліджень командного складу Червоної армії, зокрема аналізу ефективності системи вищої військової освіти, вивчення ідей стратегічного планування ведення бойових дій та впливу репресій на якісний стан командирів.

Література:

1. Военный совет при народном комиссаре обороны СССР. 1–4 июня 1937 г.: документы и материалы / уклад. Н. С. Тархова. Москва : РОССПЭН, 2008. 604 с.
2. Декреты Советской власти. Москва : Политиздат, 1957. Т. 1. 640 с.
3. Законодательство об обороне СССР: систематический сборник законов, постановлений и инструкций / ред. М. А. Синельников. Москва : Воениздат, 1939. 386 с.
4. Из истории Гражданской войны в СССР 1918–1922: Сборник документов и материалов в 3 томах. Москва : Советская Россия, 1960. Т. 1 : Май 1918-март 1919. 898 с.
5. Иовлев А. М. Деятельность КПСС по подготовке военных кадров. Москва : Воениздат, 1976. 238 с.
6. Каменев А. И. О комплектовании военно-учебных заведений. URL: http://artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/dokumentysowetskojwoennojshkoly1917-1943gg.shtml (дата звернення: 08.04.2024).
7. КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, 1917–1958 гг. / уряд. В. Малинин. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1958. 419 с.
8. Реввоенсовет Республики: протоколы 1920–1923 гг. / ред. В. Дайнес ; уклад. В. Михалева. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 440 с.
9. Реформа в Красной Армии. 1923–1928 гг.: документы и материалы 1923–1928 гг. / ред. К. Андерсон ; уклад. В. Арцыбашев. Москва-Санкт-Петербург : Лет. сад, 2006. Т. 1. 720 с.
10. Систематизированный справочник-указатель декретов, постановлений, приказов и распоряжений правительственных органов центральной советской власти по вопросам, относящимся к ведению Народного комиссариата по военным делам за 1917–1918 гг. Москва : Официальное издание Всероссийского Главного Штаба (Мобилизационное управление), 1919. 272 с.

11. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. Москва : Политиздат, 1942. 1483 с.
12. Троцкий Л. Д. Сочинения. Москва – Ленинград, 1926. Т. 17. 748 с.

References:

1. Voennyi soviet pri narodnom komissare oborony SSSR. (2008). 1–4 iyunya 1937 g.: dokumenty i materialy [1–4 June 1937: Documents and Materials] (N. S. Tarkhova, Ed.). Moscow : ROSSPEN, pp. 604. [in Russian].
2. Dekrety Sovetskoï vlasti. (1957). [Decrees of the Soviet Power]. Moscow : Politizdat, T. 1, pp. 640 [in Russian].
3. Sinel'nikov, M. A. (Ed.). (1939). Zakonodatel'stvo ob oborone SSSR: sistematičeskii sbornik zakonov, postanovlenii i instrukcii [Legislation on the Defense of the USSR: A Systematic Collection of Laws, Decrees, and Instructions]. Moscow : Voenizdat, pp. 386. [in Russian].
4. Iz istorii Grazhdanskoi voiny v SSSR 1918–1922 [From the History of the Civil War in the USSR 1918–1922]. (1960). Moscow : Sovetskaya Rossiya, T. 1 : Mai 1918–March 1919, pp. 898. [in Russian].
5. Iovlev, A. M. (1976). Deyatel'nost KPSS po podgotovke voennykh kadrov [The CPSUs Activities in Training Military Personnel]. Moscow : Voenizdat, pp. 238 [in Russian].
6. Kamenev, A. I. O komplektovanii voenno-uchebnykh zavedenii [On Staffing Military Educational Institutions]. Retrieved from: April 8, 2024, http://artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/dokumentysowetskojwoennojshkoly1917-1943gg.shtml [in Russian].
7. KPSS o Vooruzhennykh Silakh Sovetskogo Soyuz, 1917–1958 gg. [The CPSU on the Armed Forces of the Soviet Union, 1917–1958] (V. Malinin, Ed.). (1958). Moscow : State Publishing House of Political Literature, pp. 419 [in Russian].
8. Revvoensovet Respubliki: protokoly 1920–1923 gg. [The Revolutionary Military Council of the Republic: Protocols 1920–1923] (V. Daines, Ed.; V. Mikhaleva, Comp.). (2000). Moscow : Editorial URSS, pp. 440 [in Russian].
9. Reforma v Krasnoi Armii. 1923–1928 gg.: dokumenty i materialy 1923–1928 gg. [Reform in the Red Army. 1923–1928: Documents and Materials 1923–1928] (K. Anderson, Ed.; V. Artsybashev, Comp.). (2006). Moscow-Saint Petersburg : Letniy sad, T. 1, pp. 720. [in Russian].
10. Systematizirovannyi spravochnik-ukazatel' dekretov, postanovlenii, prikazov i rasporyazhenii pravitel'stvennykh organov tsentral'noi sovetskoï vlasti po voprosam, odnosyashchimsya k vedeniyu Narodnogo komissariata po voennym delam za 1917–1918 gg. [Systematized Reference Index of Decrees, Resolutions, Orders, and Dispositions of Governmental Bodies of the Central Soviet Authority on Matters Related to the Administration of the People's Commissariat for Military Affairs for 1917–1918]. (1919). Moscow : Official Publication of the All-Russian Main Headquarters (Mobilization Management), pp. 272. [in Russian].
11. Sbranie uzakonenii i rasporyazhenii rabochego i krest'yanskogo pravitel'stva. (1942). [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government]. Moscow : Politizdat, pp. 1483. [in Russian].
12. Trotskii, L. D. (1926). Sochineniya [Writings]. Moscow-Leningrad : Vol. 17, pp. 748. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.05.2024
The article was received 30 May 2024